

PSIHOLOGIA COPILULUI ÎN LUMINA MATERIALISMULUI DIALECTIC

DE

S. GĂINA

Dezvoltarea psihică a ființei umane prin vîrstele copilăriei — adică de la naștere și pînă-n pragul tinereții — se prezintă ca un proces care manifestă un pronunțat caracter de unitate și este brăzdat în același timp de o mulțime de diferențieri. Cum poate fi înfățișat acest proces atît de complex și de variat? Pe diverse planuri — al trăirii estetice, al gîndirii comune, al cunoașterii științifice — apare adesea imaginea unui arbore; unii au văzut în copil un fel de „plantă umană”; din aceeași sferă și atmosferă a răsărit și termenul de „grădina de copii”, devenit atît de răspîndit și de obișnuit, încît și-a pierdut prospețimea și frumusețea înțeleșului originar — iar literatura pedagogică e plină de cuvinte și sensuri preluate din domeniul horticulturii.

Dar, la urma urmei, aceste analogii — oricîte sugestii ar oferi pentru înțelegere — sînt prea simple și — ca orice analogie, poate mai mult ca altele — sînt departe de a realiza o asimilare mulțumitoare.

Incomparabil mai deplin și mai adecvat decît prin acele analogii obișnuite, evoluția psihică și spirituală a copilului, astfel cum ea ni se înfățișează în aspectele ei marcante și prin caracterele ei esențiale, apare mai pregnantă și devine cu adevărat inteligibilă abia și numai în lumina materialismului dialectic. Mai mult, ea ni se pare un fenomen privilegiat în privința aceasta — o realitate în care principiile materialismului dialectic apar întruchipate efectiv, ca legi ale dezvoltării copilului. Cu alte cuvinte, *evoluția psihică și spirituală a copilului este de natură esențial dialectică*.

O analiză cît de sumară îi învederează cu prisosință acest caracter fundamental și organic. Fiecare din principiile materialismului dialectic își găsește în psihologia copilului o aplicare deplină și o ilustrare desăvîrșită. În cadrul, obiectiv limitat, al acestei comunicări, ne vom mulțumi să ne referim la numai două dintre ele și anume la *principiul saltului calitativ* și la *principiul evoluției prin contradicții*.

Astfel, cu privire la primul dintre principiile acestea, textul competent stabilește că „dialectica privește procesul de evoluție nu ca un simplu proces de creștere, în care schimbările cantitative nu duc la schimbări

calitative, ci ca pe o evoluție care trece de la schimbări cantitative neînsemnate și imperceptibile la schimbări vizibile, la schimbări radicale, la schimbări calitative, în care schimbările calitative survin nu în mod treptat, ci rapid, brusc, efectuându-se în salturi de la o stare la alta, nu survin în mod întâmplător, ci după legi necesare... De aceea, metoda dialectică consideră că procesul de evoluție trebuie înțeles... ca o mișcare progresivă, ca o mișcare ascendentă, ca o trecere de la vechea stare calitativă la o nouă stare calitativă, ca o evoluție de la simplu la complex, de la inferior la superior" (*Cursul scurt de istorie a P. C. (b)* al U. S., trad., ed. P. M. R., ed. a III-a, p. 149).

Iată o teză fundamentală al cărei adevăr îl ilustrează perfect evoluția vieții sufletești a copilului și-l impune ca îndreptar pentru psiholog și pedagog. Vine în vedere aici, înainte de toate, raportul comparativ între copil și omul matur. O dată ce copilăria, în sens larg, înseamnă dezvoltare spre o „formă” matură, s-ar putea crede că această formă este dată din capul locului, dar în proporții reduse, minuscule — și crește pe încetul pur și simplu în dimensiune, sporind fără încetare și în mod continuu, prin acumulări și tranziții imperceptibile, până la stadiul matur, cînd acea formă atinge amploarea maximă. S-ar părea că nimic nu e mai firesc decît să vedem în copilul mic un adult în miniatură — ca o grădină japoneză în care natura ni se înfățișează la diminutiv. Or, chiar faptul că în copilărie avem a face cu o fază activă și creatoare, care-și îndeplinește cu atît mai bine rolul, cu cît este trăită mai din plin și realizată mai expresiv în ceea ce-i aparține — este o indicație că ea trebuie să-și aibă caracterul ei diferențial și specific, fizionomia și structura ei proprie. Și într-adevăr, deosebirea între copil și adult nu este numai și atît de grad, de cantitate, de amănunte, ci mai ales de natură, de calitate, de structură. Copilul și adultul nu diferă atît prin „mai mic — mai mare”, „mai puțin — mai mult”, ci printr-un alt fel de a fi. Dacă ne gîndim la complexitatea structurii psihice — concepută ca totalitate organică de funcțiuni, conținuturi și sensuri — dacă ținem seama și de faptul că maturitatea și copilăria se află pe poziții diferite pe linia evoluției unei ființe — deosebirea calitativă dintre adult și copil devine perfect inteligibilă și apare necesară, ea caracterizînd, înainte de toate și atotcuprinzător, întregul mod de a fi.

Pe deasupra tuturor asemănărilor, care sînt mari și esențiale, evident, copilul are *întrecîtor* altă mentalitate, alte modalități de gîndire (mai concretă, structurată intuitiv și timbrată afectiv), altă orientare și dinamică volițională, alte moduri de activitate, trăire, creație, alt sentiment al vieții, altă atitudine față de viață, alt sentiment cosmic — cu un cuvînt, copilăria își are originalitatea ei calitativă; ea este o lume deosebită, cu viața ei, cu interesele și înțelesurile ei specifice, este o formă tipică de viață integrală.

Acest adevăr vădit trebuie însă să-l înțelegem în mod chibzuit, just, cu toate relativitățile cuvintelor, ferindu-ne de a-l compromite prin exagerare literară și denaturare științifică, așa cum se întîmplă în unele curente ale psihologiei burgheze care sapă o prăpastie ontologică și gnozeologică între adult și copil. Afirmarea lui reinnoită nu a devenit încă superflua și prea naivă, de vreme ce prea adesea și prea ușor sîntem ispitiți să neglijăm diferența calitativă între copil și adult,

îndeosebi atunci cînd părăsim planul teoriei și, în calitate de părinți și educatori, intrăm în contact nemijlocit cu copiii, fără să descoperim în ei copilăria.

Punctul de vedere diferențial se cuvine aplicat, în baza aceluiași principiu, și în cuprinsul copilăriei, de vreme ce, bineînțeles, copilăria nu este omogenă și uniformă pe toată durata ei. Evoluția spre maturitate nu este rectiliniară, nu este continuă în progresiune constantă — ci e ritmică, determinată periodic de transformări și restructurări rapide, cu aspecte uneori revoluționare: ea zvicnește în salturi, închegîndu-se într-un șir de faze bine definite prin structură proprie, specifică, tipică, prin anumite caractere marcante și dominante, care se realizează în gradul lor de maximă expresivitate în stadiul culminant al fazelor respective.

La anumite cotituri ale dezvoltării sale, copilul renaște de mai multe ori, ca ființă nouă, spre noi forme de viață. Acest proces se desfășoară după o ordine legală, fiecare fază își află condițiile genetice în faza anterioară, care o pregătește și înlăuntrul căreia ea începe chiar să se organizeze, încă înainte de-a apărea, printr-un salt revoluționar, în structura ei proprie. Aceasta, la rîndul ei, își dezvoltă, în condițiile vieții și ale educației, din plin toate posibilitățile pe care le cuprinde, își realizează ființa specifică și începe apoi să se distame, dînd pas fazei următoare, după ce și-a îndeplinit rolul funcțional în evoluția psihică a copilului. Este ceea ce psihologii sovietici numesc *stadialitatea* dezvoltării psihice a copilului. E vorba, deci, de o adevărată *metamorfoză*, adică de o unitate evolutivă articulată într-o serie de forme specifice ce se dezvoltă organic una *după* alta și una *din* alta, cu spor de complexitate, în progres de la inferior la superior: vîrstele antepreșcolare, vîrsta preșcolară, vîrsta primei școlarități, preadolescența, adolescența.

Acest ritm al evoluției se propagă în cuprinsul întregului „volum psihic” al fazelor, coborînd la diferitele fenomene și funcțiuni din sinul lor, cum se poate constata, de pildă, cu privire la evoluția limbajului, a desenului, a gîndirii ș. a.

Prin urmare, în toate dimensiunile, principiul materialist-dialectic al saltului calitativ se află așa-zicînd încorporat în realitatea psihică a evoluției copilului, dezvoltîndu-i unul din caracterele ei esențiale.

Mai departe, „dialectica pornește de la faptul că obiectelor naturii, fenomenelor naturii le sînt proprii contradicții interne, căci ele, toate, au o latură negativă și una pozitivă, un trecut și un viitor, elemente care dispar și altele care se dezvoltă; că lupta acestor contrarii, lupta între ceea ce este vechi și ceea ce este nou, între ceea ce dispare treptat și ceea ce se naște, între ceea ce dispare și ceea ce se dezvoltă, constituie conținutul intern al procesului de evoluție, conținutul intern al transformării schimbărilor cantitative în schimbări calitative. De aceea, metoda dialectică consideră că procesul de evoluție de la inferior la superior se produce nu sub forma unei desfășurări armonioase a fenomenelor, ci sub forma dezvoltării contradicțiilor proprii obiectelor și fenomenelor, sub forma „luptei” tendințelor contrarii care acționează pe baza acestor contradicții” (*ibid.*, p. 151).

Participînd, poate, la însăși natura contradicției, caracterul acesta dialectic al dezvoltării copilului nu se impune aîit de vîguros ca cele evidențiate de celelalte principii dialectice, mai ales că, de obicei, el se ascunde în mare parte sub aparența unei dezvoltări armonice și euforice, lipsită de contraste. Dar, sub acest înveliș — care pe alocuri și în răs-timpuri se subțiază transparent și prezintă chiar soluții de continuitate — acel caracter dialectic devine vizibil, uneori marcant, și în orice caz se dovedește real.

Astfel, pe drumul de la intrarea în lume și pînă la maturitate, omul se naște și moare de mai multe ori. Pe parcursul evoluției copilului, viața înfruntă și se împletește mereu cu moartea; unele fenomene, funcțiuni și înțelesuri apar și se dezvoltă, pe cînd altele se atenuază și dispar, în tensiuni și lupte întreolaltă — o copilărie se destramă și alta se înfiripează, *după* ea și *din* ea. În sinul unei structuri psihice începe să se închege și se organizează alta, care îi promovează disoluția, o dislocă și așa-zicînd o „sparge” dinlăuntru. Procesul acesta dinamic, evident, e plin de tensiuni, asperități și contraste între structuri, între forme de viață diferite, cu calități diferite, cu tendințe diferite și uneori opuse, care, tocmai, intră în realizarea lor în raporturi dialectice, grefate pe relații obiective, care sînt și ele un izvor de polarități, opoziții și conflicte. Toate acestea apar de timpuriu și, poate, se vădesc simptomatice și în prima manifestare a vieții omului, tîpătul de la naștere, care — în caz că are vreo semnificație psihică și nu este un act pur fiziologic — exprimă un raport de contrast în chiar cel dintîi contact cu lumea, marcînd trecerea bruscă dintr-un mediu în altul, total diferit.

Contrastele și contradicțiile se concentrează mai expresiv la a doua naștere epocală, în faza „renașterii”, cum a fost numită pubertatea, cînd adolescentul îndură oarecum durerile facerii propriiei sale ființe sufletești și spirituale; în această fază, *pînă* a se concretiza și *pentru* a se cristaliza într-o individualitate, într-o personalitate bine încheată și rotunjită, adolescentul se caută pe sine prin mai multe ființe pînă se găsește, trăiește simultan, alternativ și în succesiune rapidă, mai multe vieți cu forme și tendințe în mare parte opuse — iar din această coexistență dinamică rezultă în măsură largă problematica, neliniștile și frămîntările pubertății și ale adolescenței.

Contrastele întovărășesc întregul curs al evoluției, conferind vieții psihice a copilului aspecte pozitive și altele negative. Uneori conflictele funcționale se petrec în surdină; adeseori însă ele apar în lumina clară a conștiinței; de pildă, copilul, în plin proces de restructurare și salt calitativ în altă vîrstă a copilăriei, se leapadă po'emic de vîrsta anterioară — ca atunci cînd, prin pubertate, trece rapid de la copilăria mijlocie la adolescență, faza superioară a copilăriei, cînd „junele” nu mai este „copil” și se vrea „mare”, adult, matur.

În tensiunea polară lăuntrică dintre ceea ce moare și ceea ce se naște, între diferitele tendințe ale psihicului în dezvoltare își au temeiul fundamental fenomenele caracteristice de criză — crize de creștere, crize de evoluție. În privința aceasta, psihologia sovietică accentuează că fenomenul de criză nu are în mod inevitabil acel aspect fatal și invariabil de vehemență și zdruncin pe care îi atribuie în mod obișnuit psihologia burgheză, indiferent de condițiile concrete în care se dezvoltă copiii. Or,

criza variază în funcție de relații obiective, în sensul că fenomenele critice, motivate funcțional în ritmul dezvoltării psihice, pot afla în contact cu realitatea prilejuri de-a spori până la amploarea și intensitatea unei adevărate crize, sau, dimpotrivă, de-a se atenua pe linia unei evoluții mai calme. De pildă, tendințele de afirmare și independență ce apar mai puternic la anumite vârste (ca, de ex., în pubertate), dacă întâlnesc opoziția brutală, excesivă sau în alt fel neadecvată a unor părinți sau educatori neînțelegători sau neîndemnatici, pot provoca crize mai mult sau mai puțin grave (după vîrste, împrejurări și indivizi), pe cînd în cazul contrar, ele își găsesc satisfacția potrivită, favorabilă din punct de vedere psihologic și pedagogic, cu prețul unor tensiuni și fricțiuni mai ușoare. Sau — frămîntările critice ale puberului proletar din societatea capitalistă se desfășoară într-o dinamică mai agitată, cînd sînt alimentate (de ex. în școală) cu teze burgheze antiproletare care îi lezează conștiința — pe cînd în orinduirea socialistă legăturile sale cu realitatea socială nu numai că sînt ferite de astfel de incongruențe și ciocniri, ci dimpotrivă, se string în consensul afinității, al unității. În cazul acesta — precum și întotdeauna cînd în procesul educației organizate, prin care se înfăptuiește dezvoltarea psihică și spirituală a copilului, se menține mereu corespondența între conștiința în continuă prefacere și problemele și sarcinile ce i se pun din sfera realității — viața sufletească a copilului poate evolua și fără manifestări mai serioase de criză gravă. Cum însă avem a face cu un caracter dialectic inerent evoluției — oricît de prielnice ar fi condițiile vieții sociale, împrejurările concrete ale dezvoltării și oricît de bine ar fi organizat procesul educației și învățămîntului — ele vor prilejui și vor alimenta mereu, în măsură variabilă, la o potență mai redusă, tensiunile și conflictele copilului cu sine, cu semenii, cu lucrurile, cu lumea, în procesul dezvoltării sale psihice și spirituale, în procesul de încadrare în viață, în concepțiile, valorile și normele adulților.

Uneori, fenomenele de polaritate și contradicție se traduc pe planul afectivității cu un semn negativ, de la jenă ușoară pînă la sentiment tragic. Alteori, ele sînt, sub acest raport, mai mult sau mai puțin neutre, — cum este, de pildă, tensiunea dialectică permanentă, în conștiința copilului mai mare, între lumea viziunii naive a poveștilor și realitatea obiectivă a experienței interpretate științific („poveștile nu sînt adevărate”, „poveștile sînt pentru copii mici”), între trăirea nemijlocită a lumii în aspectele ei intens și plenar intuitive și reprezentarea ei mai mult sau mai puțin abstractă, elaborată conceptual — sau cum sînt contradicțiile implicate în pe nedrept așa-crezutul și așa-numitul „illogicism” organic al gîndirii infantile, în cuprinsul căreia fenomenele de juxtapunere, sincretism, conglomerare (constatabile și în alte activități ale copilului mic: în vorbire, desen, manipulație constructivă) apar de fapt în perspectiva rezolvării lor pe linia unei tendințe puternice spre organizare, sinteză, unitate logică.

Adeseori, însă, polaritatea se manifestă sub semnul pozitiv al euforiei, cum se întîmplă tocmai în activitatea esențială și caracteristică a copilăriei mai mici — în joc. După cum arată psihologii sovietici, jocul implică o tensiune contrastantă și înseamnă rezolvarea unei contradicții și anume a contradicției dintre dorință și putință, vrînd să se manifeste activ în lumea mai largă despre care află atîtea din intuiție directă, din

cărți cu poze și din vorbele adulților — dar lipsindu-i încă experiența și puterile necesare, copilul rezolvă această contradicție prin joc, pe planul ludic, unde el poate fi șofer, călăreț, explorator, soldat, unde poate fi și isprăvi orice dorește. În jocurile colective (cu sujet și cu reguli) operează intens și contradicția dintre libertate și disciplină, ca și în plăcerea și interesul cu care elevii mai mici iau parte la învățămînt, care — fapt sensibil îndeosebi la începutul perioadei școlare — satisface dispoziții psihice ce solicită deopotrivă libertate și disciplină, independență și ascultare, manifestare subiectivă și angajare obiectivă.

În orice grad de conștiință ar fi trăită, orice semn afectiv ar purta — contradicția este adînc prezentă în viața sufletească a copilului — mai mult: ea se dovedește a fi un ferment activ, un promotor puternic al evoluției psihice, încît și principiul materialist-dialectic al evoluției prin contradicții se verifică pe deplin în psihologia copilului.

Peste tot, caracterul multiplu dialectic al structurii și dezvoltării psihice și spirituale a copilului apare immanent și fundamental, Operînd în expunerile premergătoare o priză de conștiință netă — deși numai parțială — în ceea ce privește acest caracter organic și structural, ne putem da seama că evoluția psihică a copilului se prezintă ca o adevărată piesă de demonstrație a materialismului dialectic. În perspectiva aceasta, materialismul dialectic se califică în mod integral pentru a se impune în psihologia copilului ca o concepție de bază și ca instrument de lucru, în imensa lui valoare ontologică și metodologică.

*Catedra de pedagogie
și psihologie*

ПСИХОЛОГИЯ РЕБѢНКА В СВЕТЕ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА

Краткое содержание

Можно правильно и глубоко постигнуть главные аспекты и существенные особенности психического развития человеческого существа в течение детского возраста, в широком смысле этого слова, охватывая первые двадцать лет жизни, лишь в свете диалектического материализма.

Более того, это развитие можно считать в этом отношении, особенно выразительным и показательным явлением в котором воплощаются принципы диалектического материализма, как общие законы развития ребёнка. Иначе говоря, психическое развитие ребёнка имеет диалектический характер.

Это и есть то, что старается доказать автор, ссылаясь на принцип скачкообразного развития, („стадиальность“ развития ребёнка с качественными изменениями, возрастающей сложностью прогрессом от низшей к высшей структуре), а также на принцип эволюции посредством противоречий (феномен полярности, контраста и напряжения, как самого активного фактора развития ребёнка).

Из этого краткого, быстрого и частичного анализа следует, что психическое развитие ребёнка может служить самым наглядным примером применения диалектического материализма.

PSYCHOLOGIE DE L'ENFANT ET MATÉRIALISME DIALECTIQUE

R é s u m é

Le développement psychique de l'être humain durant l'enfance — au sens large de ce terme, désignant à peu près les premières deux décades de la vie — ne peut être compris justement et profondément, sous ses principaux aspects et dans ses caractères essentiels, que dans l'esprit du matérialisme dialectique. Bien plus, il nous apparaît à cet égard comme un phénomène particulièrement expressif et représentatif, dans lequel les principes du matérialisme dialectique agissent effectivement comme lois générales du développement de l'enfant. En d'autres termes, l'évolution psychique de l'enfant est de nature essentiellement dialectique.

C'est ce que l'auteur tâche de mettre en évidence, envisageant le *principe de l'évolution par sauts* („stadialité“ du développement de l'enfant, avec transformations calitatives, complexité croissante, progrès des structures inférieures aux structures supérieures) — et le *principe de l'évolution par contradictions* (le phénomène de polarité, contraste, tension comme facteur promoteur du développement de l'enfant). De cette brève analyse — quoique rapide et partielle — s'ensuit avec évidence que le développement psychique de l'enfant se présente comme une véritable „pièce de démonstration“ du matérialisme dialectique.
